

TÜRK-İSLAM SANATINDA TESBİH ÜZERİNE NOTLAR*

Kemal Hakan TEKİN**

ÖZET

Türk-İslam sanatı tarihi içinde tesbih sanatı ile ilgili literatürde oldukça az araştırma bulunmaktadır. Tesbih her zaman her inanç sistemi içinde ibadet bağlamında kullanılmıştır. Uluslararası literatürde tesbihin psikolojik tedavilerdeki etkisinin incelenmesi boyutunda bilimsel araştırmalar bulunmaktadır. Tesbihin tarihçesi söz konusu olduğunda bir ipe dizilmiş boncuk taneleri olarak düşünürsek tarihinin çok eskilere dayandığını söylemek hiç de zor değildir. İlk kullanıldığı yer olarak Hindistan ve Hinduizm gösterilmektedir. Sonrasında Budizm ile Asya'da kullanılmış ve Ortadoğu üzerinden de Avrupa'ya kadar yayılım göstermiştir. Hristiyanlık içinde hem Katolik hem de Ortodoks kilise mensupları tarafından kullanılmıştır. Tesbih hemen hemen tüm dünya dinlerinin kullandığı bir ibadet aracı olmuş ise de İslamiyet ile özdeşleşen kimliği sonucunda Türk-İslam dünyasında nam salan bir sanat halini almıştır. Kullanılan malzeme ne kadar kaliteli ve ayrıcalıklı ise tesbih de o kadar ayrıcalıklı hale gelmiştir. Tesbih denildiğinde ilk akla gelen inanç sistemi yine de İslamiyet olmaktadır. Bu açıdan da Türk tesbih sanatı ayrıcalıklı bir konumdur. Ancak Türk tesbih sanatı ile ilgili literatür tarandığında çok sayıda araştırma ile karşılaşmamaktadır. Bu çalışmada var olan literatürden hareketle genel bilgi ve değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır. Sırasıyla tesbih sanatının geçmişinden söz edilecek, tesbih yapımında kullanılan türlerinden, yapımında kullanılan malzemelerden ve yapım tekniğinden söz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tesbih, Sanat Tarihi, Din, İslam,

NOTES ON THE ART OF TURKISH-ISLAMIC PRAYER BEADS

ABSTRACT

There are very few studies on the art of prayer beads production in the literature in Turkish-Islamic Art History. The prayer beads have merely been a material cultural item related with Islam in history. They have always been used within the belief systems in terms of worshipping. It is claimed that the prayer beads were first used in India in Hinduism belief system. Later on, they became widespread in Asia with Hinduism, and traveled to Europe over Middle East. Prayer beads

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Erciyes Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bilimleri Bölümü, El-mek: velociraptor1903@yahoo.com

were used in Christianity by the Catholic and Orthodox members of the church. However, when the term “prayer beads” is mentioned, the first belief system to be remembered is Islam. In this context, the subject “*Turkish Prayer Beads*” is in a privileged status. When the literature is scanned about Turkish Prayer Beads, it is observed that studies on prayer beads are very few. In this study, general information and assessments will be performed based on the existing studies in the literature. The history of the Turkish Prayer Beads will be dealt with, and the types of materials that are used in prayer beads production, and the techniques in the production of them will be explained.

Key Words: Praying Beads, Art History, Religion, Islam

Giriş

Türk-İslam sanatı tarihi içinde tesbih sanatı ile ilgili literatürde oldukça az araştırma bulunmaktadır. Türk tesbih sanatı nitelendirmesindeki esas tesbihin sadece İslamiyet ile ilişkili bir maddi kültür ögesi olmamasındandır. Ayrıca İslamiyet’in hakim olduğu farklı coğrafyalarda farklı kültürler tarafından da icra edilen bir sanat türüdür. Tesbih her zaman her inanç sistemi içinde ibadet bağlamında kullanılmıştır.

Tesbih geçmişinin değerlendirmesinde de görüleceği gibi teşbihin en yaygın kullanıldığı dinlerden biri İslamiyet olmaktadır. Bu açıdan da Türk tesbih sanatı ayrıcalıklı bir konumdadır. Bu çalışmada hem de sanat tarihi içinde önemli bir yere sahip tesbih sanatı ile ilgili olarak literatürdeki bilgilerden hareketle tesbih sanatı ile ilgili genel değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

1. Tesbihin Geçmişi ve Diğer İnançlarda Tesbih

Tesbih sadece İslamiyet’te değil diğer inançlar tarafından da ibadet esnasında kullanılan maddi kültür ögesidir.¹ Maddi kültür ögesi olarak manevi kültürde atfedilen anlamı onu önemli bir konuma getirmektedir.

İnsanlık tarihinde ipe dizilmiş boncuklar, dua saymak amacıyla kullanılmaya başlanmadan önce avda şans getirmesi, savaşta düşmandan, barışta hastalıktan korunmak için muska, tılsım ya da nazarlık niyetiyle kullanılmıştır (Gürsoy 2006: 15). Tesbihin tarihçesi söz konusu olduğunda bir ipe dizilmiş boncuk taneleri olarak düşünürsek tarihinin çok eskilere dayandığını söylemek hiç de zor değildir. Çünkü süs eşyası olarak kullanılan kolye tanesi ile tesbih tanesi arasında şeklen hiçbir fark yoktur. Hatta tesbihin şekil olarak kolye tanelerinden esinlenilerek yapılmış olabileceği de iddia edilebilir (Nuhoglu 1995: 10).

Tesbihin insanlık tarihindeki geçmişine baktığımızda ilk kullanım alanı olarak Hindistan başlangıç olarak kabul edilmektedir. Hindistan’da M.Ö. 2500’lerden itibaren kullanıldığı ve sanskritçe “japa-mala” olarak anılmıştır ki “japa” “sürekli tekrarlanan dua”, “mala” ise “güllerden oluşan çelenk” anlamındadır fisiltı dizi taneleri” olarak çevrilebilecek terim ile anılmıştır (Kasten 2011: 11) (Foto 1). Çoğunlukla tohumlardan yapılırdı ve boyuna asılarak taşınırdı (Winston 2008:5). Hinduizmdeki tesbihlerin sayısı kutsal olan ve Brahman’ın adının sayısına karşılık gelen 108 taneden oluşmaktaydı ki sonrasında Hindistan’da doğan Budizm, Sih gibi dinlerde de aynı sayı kullanılmıştır (Winston 2008: 5).

¹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. (Dubin 1987).

Foto: 1 Hinduizm Trimurti Heykeli, Hindistan [1]

Budizm Asya'ya doğru yayıldıkça tesbih kullanımı da Orta Asya, Çin, Hindi Çin ve Japonya'ya kadar yayılım göstermiş ve kimi zaman 108 sayısının bölünmesi ile 44 ve 27 tanelik tesbihler yapılmıştır (Wiley-Shannon 2002:6). Çin'de kimi zaman tesbih “shu zhu” yani “sayma taneleri” olarak anılmıştır (Kasten 2011: 11). Malzeme olarak da çeşitlenme başlamış ve tohumlar dışında yarı değerli taşlar, ağaçlar, kehribar ve kemikler kullanılmıştır (Wiley-Shannon 2002:6). Budhistler teşbihi Buda'nın gerçek sözleri olarak kabul edilen “Om Mani Padme Hum”, “Lotusun Kalbinin Mücevheri” anlamına gelen kelimenin tekrarlanmasında kullanılmaktadır (Wiston 2008: 6) (Foto 2).

Foto 2: Han Dönemi Tesbih, Çin 3.yüzyıl ? [2]

Antik medeniyetlerden Hitit, Urartu, Fenike, Roma ve Bizans dönemlerinde seramik ve cam boncuklu kolye tanelerinden tesbihler yapılmıştır. (Sarıcı 2013: 8). Hristiyanlıkta kullanımının kaynak olarak Ortadoğu kiliseleri olduğu konusunda araştırmacılar hep fikir olmaktadır. Buradan Balkanlara, Akdeniz üzerinden de Avrupa'ya doğru tesbih kullanımının yayıldığı genel kabul gören görüşlerdendir. İlk kullanımı için “Çöl anne ve babaları” olarak anılan 3.yüzyıldaki Hristiyanların günlük 150 mezburdan okumalarını gerçekleştirmelerinde kullanılmış ki bunlar ipin üzerine atılmış 150 düğümden oluşmaktadır (Kasten 2011: 12). Ortodoks kiliselerinde ip üzerine 33, 50 ve 100 sayısında atılmış düğüm çeşitlemeleri bulunan tesbih kullanılmaktadır (Wiley- Shannon 2002:8) (Foto 3). Katolik Kilisesi'nde 13. yüzyılda Aziz Dominik'in Kutsal Meryem'i görmesi ile ilişkilendirilen 50 tanelik Meryem tesbihi daha çok kullanılmaktadır (Greer-Vaughn 2007: 2). Katolik inancında “Güldeste” anlamında “Rosary” ya da Aziz Benedict'in bir haftada 150 parçanın İncil'den okunmasını mecbur kıldığı ve 150 Bizim Babamız yerine koyduğu “paters” kelimesinden

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

türetilmiş olan “paternoster” terimi tesbih anlamında kullanılmaktadır (Wiley-Shannon 2002:7-8). (Foto 4)

Foto 4: Jan Van Eyck, Arnolfini'nin Düğünü Resminden Detay, 1434[3]

Foto 3: Ortodoks İp Düğümlü Tesbih (Yazarın Arşivi)

2.İslamiyet'te Tesbih

Tüm dinlerde olduğu gibi tesbih İslamiyet'te ibadet amacıyla kullanılmıştır. Arapça “sebh” kökünden gelen “tesbih” kelimesinin çoğulu “tesbihat”tır. Manası ise Allah'a ta'zim etmedir. Mastarı olan “subh” ise suda pekiyi yüzerek uzaklara gitmek anlamına gelir. Tef'il babından gelen “Tesbih” biçimi de çoğuludur. Aynı zamanda Allahû teâla'ya layık olmayan şaibelerden tenzih etmek ve uzak tutmak manasından da yorumlandığı için “takkîs” anlamı taşır. Sözlük sahibi Besâir ise “Tesbih, Allah'ı kutsamak demek olup, Subhane'den türetilmiştir” der (Nuhoğlu 1995: 9-Eren 2014: 55). Tesbih aynı zamanda Allah'ın kutsal yüceliğine layık olmayan kusurlardan gerek itikat, gerek söz ve kalp ile tenzih etmek, uzak tutmaktır (Kılıç 2001: 145).

Birçok dinde sadece zikir vasıtası olan tesbih, Müslüman Türklerde ayrıca güzel bir sanat dalı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Türkler yalnız tesbihleri değil inanç dünyasının bütün yapı, araç ve gereçlerini bedî zevkleri ile bezemiş, onlar sayesinde sanat dünyasına fevkalâde güzel, hünerli ve zevkli eserler sunmuşlardır (Kuşoğlu 1984: 32).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

İslamiyet'in ilk dönemlerinde hurma ve zeytin çekirdekleri, çakıl taşları ve düğüm atılmış ipler kullanılmış, İslamiyet'in üçüncü ve dördüncü yüzyılından sonra kutsal yerlerin, kerbela, Kudüs ve Kâbe topraklarının çamuru yuvarlanıp delinerek "türbat" adı verilen ilk dua taneleri oluşturulmuştur (Sarıcı 2013: 8). Örneğin, Şiilerin tesbihlerini otuz dört taneli olarak Kerbelâ toprağından yaptıkları bilinir (Nuhoglu 1995: 17).

Foto 5: Safevili Derviş, 16.yüzyıl Env.No. (57.51.27) [4]

Otuz üç ve doksan dokuz taneli tesbihlerin yanında eskiden tekkelerde 500 ve 1000 taneli tesbihlerin de bulunduğu hatta bunlardan bazılarının taneleri ceviz büyüklüğünde olduğu, herhangi bir dileği olanların bu tesbihleri çekip içinden geçtikleri bilinmektedir (Kuşoğlu 1984: 32- Hakgüden 1998: 141) (Foto 5) . Bazı kaynaklar şeyh tesbihi olarak bilinen, tekke şeyhinin dini törenlerde kullanması için yapılmış olan 5000'lik ve sandukaların üzerine konan "Druze" adı verilen, 66 taneden oluşan tesbihlerden bahseder (Gürsoy 2006: 33).

Dünyanın en güzel tesbihlerinin İstanbul'da yapılmış olduğu bilinir. Bu tesbihler sultanların saraylarına, koleksiyonculara, tesbih tutkunlarına en benzersiz tesbihler İstanbul'dan gitmiştir. Türk tesbihleri özellikle Ortadoğu'da çok aranılır olmuş, Irak, Lübnan, Ürdün ve diğer Arap ülkelerinde büyük rağbet görerek makbul bir hediye olarak kabul edilmiştir (Hakgüden 1998: 141). Resmi kayıtlarına 16. yüzyılın sonlarına doğru rastlanabilen tesbihe Türklerin Araplar ve İranlılardan daha çok önem verdiği bilinmektedir. Örneğin Yemen Fatih-i Azam Sinan Paşa'nın vefatından sonra bırakmış olduğu mirası arasında çok kıymetli on beş adet inci tesbihin de bulunduğu kayıtlarda belirtilmiştir (Yazıcı 1979: 180).

Osmanlı Devleti döneminde en çok kullanılan tesbih türleri söz konusu olduğunda ilk sıraları kuka, kehribar, balık dişi ve ağaç kökenliler almaktadır (Durbaş 2010: 8). Özellikle Osmanlı Devletinde tesbihin önemini şu satırlar çok iyi açıklamaktadır: "Rivayet olunur ki, padişah eline tesbihi aldığında yere düşer kırılır, gönül gözünü okşayan değerli imamesine, el alışkanlığını yumuşatan kedsiz tanesine zarar ziyan gelir diye oturduğu tahtın, bulunduğu mekânın altına kuş tüyünden bir yastık konulmuş... Çünkü kalp kırılırsa tamiri vardır. İyi bir tesbih de kalbin nişanesidir ama kalpten naziktir, kalp derecesinde kıymetlidir, zedelenirse tamiri mümkün değildir." (Durbaş 2010: 5).

Türk - İslâm geleneğinde, tesbihlerin kul lananlarına göre değişik adlarla anıldığı bilinir; Bunlar:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

1. Padişah Tesbihleri.
2. Vüzera Tesbihleri.
3. Vükelâ Tesbihleri.
4. Zengin Tesbihleri.
5. Fukara Tesbihleri.

Foto 6: Sultan I. Ahmed Portresi, 17.yüzyıl başı, Metropolitan Müzesi Env.No: 44.30[5]

Türk törelerinde önemli bir yeri olan hediyein kıymetli eşyalardan seçilmesine özen gösterilir. Manevi değeri olan Kur'an-ı Kerim yanında maddi değeri olan kılıç, at, kaftan hattâ altın gibi verilen birçok hediyein yanında tesbihlerin de çokça verilen hediyeler arasında yeri olduğuna dikkat çekmek gerekir. Özellikle çok sayıda devlet yöneticisinin hediye kayıtlarında çok ilginç tesbih cinsleri ile karşılaşmaktadır (Ülkümen 1969: 112-122) (Foto 6)². Sadrazamların hükümdarlara, valide sultana, şehzadelere özellikle Kadir Gecesinde seccade ve tesbih hediye etmeleri bir gelenek haline gelmiştir (Yazıcı 1979: 180). Hattâ tesbih, sadece hediye olarak kalmayıp ilginç bir uygulamada da karşımıza çıkmaktadır. Sultan I. Ahmed, kendi adıyla anılan camiye yaptırdıktan sonra ilk cuma namazı kılınacağı zaman, bu caminin kaç kişi alacağını öğrenmek için camiye giren herkese birer öd ağacından yapılmış tesbih hediye edilmesini emretmiş ve bu suretle 86.000 den fazla tesbih verildiği anlaşılmış. Cami boşalırken de çıkana bir kalenbeki tesbih hediye edilerek aynı sayı bulunmuştur (Nuhoglu 1995: 16).³

² Kayıtlarda rastlanan tesbih hediyelerine bakıldığında örneğin; sadrazam tarafından padişaha hediye edilen inci tesbih, Cezayir dayılarının hediyesi 8 adet mercan tesbih, Ayvansaraydan gelen eşyalar arasında 1 adet 500'lük mercan tesbih, 13 adet zümrüt nişaneli tesbih, 1 adet 156 nişaneli 1000'lik tesbih, 1 adet 1000'lik ve 6 altınli kalembek tesbih, 1 adet narçili bahri tesbih, 1 adet sırma örme tesbih. Şam Valisi Süleyman Paşa'nın eşyalarından 1 adet sağır inci tesbih, 25 adet incili yaser tesbih, 1 adet mercan tesbih. Bağdat Valisi Ahmet Paşa'nın eşyalarından sedef kutuda zümrüt imameli 1 adet inci tesbih... (Nuhoglu 1995: 15).

³ Bir cami cemaatinin tespit edilebilmesinde o günün şartlarıyla tesbihin sayım amacıyla kullanılmasından öte, birkaç gün içinde yaklaşık 200.000 adet tesbihin de temin edilebilmesi akıllara durgunluk veriri. Bir cami cemaati için sadece iki cins tesbihten bu kadar sayıda yapılabilmesi o dönemde tesbih ustalarının sayısının ne kadar fazla oluşunu ve Türklerin tesbihe tahminlerden çok daha fazla değer verdiklerini gösterir niteliktedir. Özellikle Selahattin Camii'nin önu, Çarşı içi, Kuledibi, İskelebaşı, Beşiktaş, Fatih ve Eyüp Sultan Osmanlı döneminde tesbih ustalarının merkezi olarak bilinmekteydi (Nuhoglu 1995: 16).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

2.1. Tesbihin Bölümleri ve Yapılışı

Tesbihçilikte kullanılan özel torna, çok eski tarihlerden beri kullanılan ve kemâne ile çalıştırılan ilkel torna aletlerinin değişik bir şeklidir. Ağaç malzemedan yapılmış olup, yaklaşık 60x100 cm. boyutlarındadır. El yordamıyla çalışan bu tornaların tesbih yapımının gerektirdiği koşullara sahip ilk elektrikli modeli Prof. Dr. Bedî GORBON tarafından geliştirilmiştir (Gorbon 1980: 3).

Her ne kadar en sert ağaç ya da en soğuk taşlardan yapılmışlarsa da parmaklarda sanki bir canlı yumuşaklığı ve sıcaklığı ile gezinen, harikulade kokusuyla adeta insanın başını döndüren tesbih (Reyhan 1942: 11), nohut büyüklüğünde değişik malzemedan yapılmış, yuvarlak tanelerin ortalarından ortalarından delinerek ince, sağlam ve kaygan olması gereken, aynı zamanda balmumu ile sağlamlaştırılan, bir diğer adı da “tahril” olan (Erkiletlioğlu 1998: 21-22-) ip üzerine dizilmesinden, aynı zamanda başlangıçtan yedi tane sonra mercimek şeklinde pul konarak ve iki ucun birleştiği yerde de tanenin üç ya da beş misli uzunluğunda imamedan meydana gelen bir şekildir. Arapçası “Misbaha”dır (Kuşoğlu 1984: 32). Tesbihin ibrişime dizilen tanelerine “tesbih tanesi” denir. Tesbihin her bir tanesi ayrı ayrı işlenip delinir. Taneler armudî, beyzî, kürevî, şalgamî, servî ve fasetalı olarak şekillendirilir. Tesbihin tanelerinin dizildiği ipin iki ucunun birleştiği yere, çekme ve süslü uzunca bir sap takılır. Bu sapa da “imame” adı verilir. İmamenin boyunun üç tesbih tanesi kadar, alt kısmının bir tane kadar olmalı ve uca doğru incelmelidir. İmamenin uç kısmına da estetik bir görüntü oluşturması açısından bir püskül takılmaktadır. Çok değerli tesbihlerde bu püskül kısmına ince tellerden örülmüş olan altın ya da gümüşten “kamçı” denen bir bölüm eklenir (Hakgüden 1998: 146).

Özellikle doksan dokuz taneli tesbihlerde imamedan sonra gelen her otuz üç taneden sonra yassıca ve ucu belirgin bir parça eklenir buna “durak” ya da “nişâne” adı verilir. Ayrıca bazı tesbihlerde yedi kez tekrarlanacak dualar için, imamenin yanından başlayarak yedinci taneden sonra mercimek gibi yassıca bir parça daha konur ki buna da “pul” denir (Hakgüden 1998: 147-148). Hanımlar genellikle küçük taneli tesbihleri tercih etmektedirler. Bunun için küçük taneli tesbihlere “zenne” ya da “hanım tesbihi” adı verilmektedir (Nuhoğlu 1995: 25). 18.yüzyılda İstanbul’da seçkin kadımların tesbihleri genellikle akik, kantaşı, akamber veya mercandan olurdu. Hattâ taneler arasına ve duraklara çok değerli inciler serpiştirilmiş olanlar ya da altın tellerle yapılmış meşe palamudu biçimli süsler bulunurdu (Erkiletlioğlu 1998: 15).

Genel olarak bölümleri ve parçaları yukarıda tanıtılan tesbih, ustası tarafından hangi malzeme ile yapılacaksa ince çubuklar halinde testereyle doğrar. Bu parçaların iki ucu karşılıklı olarak mengene ile sıkıştırılır. El ve ayakla tezgâhta çalışılarak ve bir çıkırıktan kemane ile döndürülerek keskin bir kalemle yuvarlatılır. Her tane kendine mahsus bir ölçü ile ölçülerek haddelenir. Usta tesbihçi, tesbih tanelerinin arasında zerre kadar fark bırakmaz. Tanelerin her biri aynı ölçüde yapıldıktan sonra çok hassas bir şekilde özel millerle ortalarından delinir. Bu delikler tam ortalanmazsa yapılan tüm iş boşa gitmiş olur.

Ustası tarafından tesbih taneleri tornada çekilirken 99’luk tesbih için 110-120 adet civarında tane çekilir. İçlerinden en uyumlu olanlar seçilerek 99’luğa, geri kalanlar ise 33’lük tesbih için ayrılır (Gürsoy 2010: 61). Taneler hazırlandıktan sonra cilalama işi başlar. Erzurum toprağı adı verilen yumuşak bir taş hafif hafif rendelenerek toz haline getirilir. Bu toz, zeytinyağı ile karıştırılır. İçine bir miktar da gliserin ilave edilir. Koyu kahverengini alan ve boza kıvamına gelen cila, kemane ile döndürülen tanelere yedirilir. Kemâne döndükçe cilalanan taneler parlamaya başlar.

Tanelerden sonra durak, pul, imâme ve tepelik kısmına gelinir. Tesbihçi, ustalığını burada da göstermek zorundadır zira bunlar adeta tesbihin makyajıdır (Erkiletlioğlu 1998: 23-25).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Tesbihin yapımı kadar bakımı da önemlidir. Örneğin, ışık tesbihi adeta öldürür, Mesela fildişi tesbih bir gün lambanın altında bırakılırsa çatlar. Kaldığı müddetçe hiçbir tesbih bozulmaz. Yeter ki ısı görmesin. Kuka tesbih çekildikçe el terinden kararır. Sürekli çekilirse kararması 5-10 yıl sürer (Durbaş 2010: 7-8). Özellikle kehribar tesbihlerin teşhir edileceği an, ya da birine gösterileceği zaman açılıp gösterildiği alana, düştüğünde kırılmaması için bir örtü serilir. Bu bir gelenektir. Bu işi bilen insanlar, özellikle kehribar tesbihlerini beton ya da taş zeminde göstermezler. (Durbaş 2010: 5).

Değişik şekillerde yapılan tesbihler, başlıca şu adları almaktadır:

1. Yuvarlak.
2. Beyzî.
3. Şalgâmî,
4. Armudî.
5. Yarım Beyzî.
6. Yassıca Yuvarlak.

Tesbihin değeri, hammaddesinden olduğu kadar tanelerinin birbirlerinden ayırt edilmeyecek biçimde, deliklerinin ufak ve tanelerinin tam ortalarından delinecek şekilde ustaca işlenmiş olmasından da kaynaklanır. Klasik tesbih hammaddelerinin tamamına yakını doğal malzemelerdir. İçinde canlılar, mineraller ve bitkiler bulunmaktadır. Ancak ne eski ne de yeni zamanlarda bu sanatın ustalarınca doğaya ve canlılara tesbih yapmak adına zarar verilmemiştir. Özellikle klasik tesbih maddelerinin hiçbiri ülkemizden elde edilmez. Ağaç malzemeler Afrika, Uzakdoğu ve Güney Amerika kökenlidir. Canlılar ve fosil esaslı maddeler Sibiryaya, Kutuplar ve kuzey ülkeleriyle Endonezya, Hindistan, Okyanusya gibi uzak diyarlardan gelmektedir. Fil ve mamut dişleri, gergedan boynuzu, su aygırı dişi, mors dişi gibi malzemeler, getirildikleri ülkelerde de yıllar önce ölmüş canlıların artıkları olarak toprak altından veya denizden çıkarılmaktadır (Sarıcı 2008: 44).

Çok çeşitli malzemelerden yapılan teşbihler, madeni tesbihler, organik teşbihler ve haşebî teşbihler olarak üç başlık altında toplanabilir (Tekin 2014).

1. Madeni Tesbihler: Bunlar, doğadaki cansız malzemelerden (Akik, Ametist, Altın, Gümüş vb.) yapılan tesbihlerdir. Malzemesinden dolayı zor yapılan ve çok zaman alan tesbihlerdir. Tesbih yapılacak malzemenin sertliğine göre bunları yaparken çelik kalemler, elmas uçlu kalemler ya da elmas tozu kullanıldığı bilinir. Belli başlı madeni tesbih türleri:

2. Organik Tesbihler: Yabani ve evcil hayvanların boynuz, kabuk, kemik, ve dişlerinden yapılan tesbihlerdir. Madeni tesbihlere nazaran daha kolay yapılırlar.

3. Haşebî (Bitki Ve Ağaç Esaslı) Tesbihler: Bunlar da sert, hoş kokulu ve elyafı güzel ağaçlardan yapılmıştır. Bu tesbihlerin yapımı da teknik olarak organik tesbihlerin yapılışı gibidir. Bu tesbihler sipariş üzerine yapılırdı. Güzel kokulu olanlar çekilmedikleri zaman kapalı madeni kaplarda korunurlardı. Özellikle Haşebî tesbihlerin durak, imame ve kamçılarında çok güzel bir işçilik görülürdü (Kuşoğlu 1984: 33-34). Haşebî tesbih türleri:

SONUÇ

Sonuç olarak tesbih hemen hemen tüm dünya dinlerinin kullandığı bir ibadet aracı olmuş ise de İslamiyet ile özdeşleşen kimliği sonucunda Türk-İslam dünyasında nam salan bir sanat haline almıştır. Kullanılan malzeme ne kadar kaliteli ve ayrıcalıklı ise tesbih de o kadar ayrıcalıklı hale gelmiştir. Boncuk haline getirilmesinden, deliklerinin açılmasına, ipe dizilmesinden bölümlerine

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

kadar incelikle ilgilenilmesi gereken bir sanat eseri olarak görülmüştür. Uluslararası literatürde tesbih sanatı ile ilgili çalışmaların çokluğu ve çeşitliliği dikkat çekicidir. Tesbihin psikolojik tedavilerdeki etkisinin incelenmesi boyutunda bilimsel araştırmalar bulunmaktadır.⁴ Türk tesbih sanatının da hak ettiği şekilde, sınırlı bilgilerin ötesinde daha detaylı araştırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- DUBİN, L.S. (1987). *The history of Beads: From 30,000 BC to the Present*. New York: Harry N. Abrams.
- DURBAŞ, R. (2010) “Zekâî Şenyurt ile Söyleşi” *Türk Tesbih Sanatı. Neziroğlu Koleksiyonu*. İstanbul: MAS Matbaacılık. cilt 2. s.5-9.
- DURBAŞ, R. (2010) “Metin Karkuş ile Söyleşi” *Türk Tesbih Sanatı. Neziroğlu Koleksiyonu*. İstanbul: MAS Matbaacılık. cilt 3. s.5-9.
- EREN, B. (2014). *Günlük Hayatımızda Zikir, Vird ve Tesbihler*. İstanbul: Cihan Yayınları.
- ERKİLETLİOĞLU, H. (1998). *San’atta ve Maneviyatta Tesbih*. Kayseri: Erciyes Eğitim ve Hizmet Vakfı.
- EVANGELINOS, A. (1993). *The Kolomboi and Its History*. Kolomboi Museum Publications.
- GORBON B. (1980). “Türk Tesbihçilik Sanatı.” *Türkiyemiz*. Sayı: 31. İstanbul: APA Ofset. s.1-6.
- GREER J. M.-C. VAUGHN. (2007). *Pagan Prayer Beads: Magic and Meditation with Pagan Rosaries*. San Francisco: Weiser Books.
- GÜRSOY, D. (2006). *Tespîh, Parmak Uçlarındaki Huzur*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- HAKGÜDEN, M. (1998). “Tesbih”. *P Kültür, Sanat ve Antika*. Sayı: 9 İstanbul: MAS Matbaacılık. s. 140-149.
- NUHOĞLU, M.-M. (1995). *Türk-İslam Kültüründe Tesbih ve Tesbih Sanatı*. Ankara: İlköz Matbaacılık.
- KUŞOĞLU, M.Z. (1984) “Türk Sanatında Tesbih.” *İlgi Dergisi*. İstanbul: APA Ofset. s.32-35.
- REYHAN, N. (1942). “Tesbih” *7 Gün Dergisi*. cilt:19. No: 472. s. 7-11 İstanbul.
- SARICI, N. (2008). *Dua Taneleri Tesbih*. İstanbul: Numune Matbaacılık.
- SARICI, N. (2013). *Mehmet Çebi Koleksiyonu’ndan Zikir Taneleri*. İstanbul: MAS Yayınları.
- TEKİN, H.(2014) *Sabırla Selamete Tane Tane ... Osmanlı Kültüründe Tesbih ve Hüsnü Dikeçlilil Tesbih Koleksiyonu*. Kayseri: Orka Yayınevi.
- ÜLKÜMEN, P. (1969). “Tesbihin Tarihçesi Yapılış Tekniği ve Saray Koleksiyonlarındaki Tesbihler.” Ankara: *Türk Etnoğrafya Dergisi*. c.12 s.112-122.
- YAZICI, N. (1979). “Din ve San’at Açısından Tespîh.” *Diyanet Dergisi*. cilt 18. İstanbul. s.170-185.
- WILEY, E.- M.O.SHANNON.(2002). *A String and a Prayer: How to Make and Use Prayer Beads*. New York: Red Wheel.

⁴ Bu konu ile ilgili olarak yapılan yayınlardan biri Uri Wernik tarafından “The use of prayer beads in Psychotherapy” isimli makaledir (2009: 359-368).Makalede

---

WINSTON K., (2008). *Bead One, Pray Too: A Guide to Making and Using Prayer Beads*, New York: Church Publishing, Inc.

İnternet Kaynakları

- [1] <http://apsara.transapex.com/collection/male-hindu-buddhist-deities/>
- [2] <http://traditions.cultural-china.com/en/15T1974T4842.html>
- [3] <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e2/Arnolfini-beads.jpg?uselang=it>
- [4] <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/57.51.27>
- [5] <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/44.30>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

